

İSLÂMÎ İLİMLER TEMELİNDE SÜLEYMAN HİLMİ TUNAHAN'IN TEDRİS VE İRŞAD HAREKETİ

Hasan GÜMÜŞOĞLU*

Öz

Süleyman Hilmi Tunahan, Osmanlı'nın son dönem ulemasından ve meşâyihinden olup cumhuriyet döneminde dinî hareketler noktasında oldukça etkili bir şahsiyet olmakla birlikte onun faaliyetleri hakkındaki çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu sebeple çalışmamızın amacı bilgi ve belgelere dayalı olarak Süleyman Efendi'nin irşad ve tedris hareketinin usûl ve esaslarının ortaya koymaya yöneliktir. Bunun için bu çalışmada doküman analiz metodu kullanılmıştır. Tunahan'ın özellikle irşad ve tedris hareketinin usûl ve esaslarının ortaya konulması çağdaş İslâmî hareketlerin sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına katkı sunacaktır. Tunahan, Osmanlı medreselerinde tahsiline devam ederek ihtisas kısmından üstün derece ile mezun olup dersiâm ve kadılık unvanı almıştır. O ayrıca tahsili esnasında Nakşibendiyye/Müceddidiyye şeyhi Salâhüddin b. Mevlânâ Sirâcüddîn'e intisap ederek seyr ü sülûkünü tamamlayıp aynı tarikatın son müşsid-i kâmilî olmuştur. Tunahan'ın talim usûlü Osmanlı medreselerinde verilen eğitim ve okutulan kitaplar temelinde olmakla birlikte onun tevariüs edilen ilim geleneğini tecdit ederek eğitime aksiyon kazandırması dikkat çekmiştir. Kendisinden sonra talebeleri tarafından devam ettirilen tedris ve talim usûlüyle Süleyman Efendi, İslâmî eğitimi medreseye nispetle daha kısa zamanda tamamlamakla temayüz etmiştir. Süleyman Efendi, İslâmî ilimlerin her birine ait genel kabul gören ve asırlardır medrese müfredatında yer alan kitapları okutmuş ve bu usûle daha sonra talebeleri de devam etmiştir. Ehl-i Sünnet'in esaslarından taviz vermeksizin faaliyetini yürütmekle bilinen Süleyman Efendi, Nakşibendiyye tarikatına göre sohbet, rabita, zikir ve hatm-i hâcegân gibi vuslat yollarının usûlüne uygun bir şekilde icra edilmesine büyük önem vermiştir. Süleyman Efendi ve talebelerinin Kur'an kurslarıyla başlayıp talebe yurtlarıyla yaygınlık kazanan ve sonraki dönemde kreş, anaokulu ve özel okul gibi kurumlarda yapılan tedris ve irşad faaliyetleri, bazı zorluklarla beraber devam etmiştir. İmam-hatip okullarının 1958 yılında ilk mezunlarını vermesine kadar dinî vazife yapanların sistemli olarak yetiştikleri tek yer Kur'an kursları olmuştur. İmam-hatip okulu mezunlarının sayılarının sınırlı olması sebebiyle bu durum, 1965 yılında kadar fazla bir değişiklik olmadan devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslami ilimler, Süleyman Hilmi Tunahan, Nakşibendî, Talim, İrşad.

The Fundamental Characteristics and Qualities of the Educational and Guidance Movement Carried Out by Suleyman Hilmi Tunahan

Abstract

Suleyman Hilmi Tunahan is one of sheikhs and scholars of the Ottoman State and he is very influential figure in religious movements, but studies on his activities have remained limited. Revealing the methods of Tunahan's guidance and education can contribute a healthy understanding of contemporary İslamic movements. For this reason, the aim of this study is to reveal the methods of Tunahan's guidance and education movement through the document analysis method. For this purpose, the document analysis method was used. While continuing his education in madrasahs Tunahan joined the Naqshibandi/Mujaddidi Sufi order under Salahiddin bin Mawlana Sirajuddin and became Murshid Kamil. Tunahan and his students carry out a teaching and guidance movement based on fundamental Islamic sciences. However, it is noteworthy that he brought action to education by renewing the inherited science tradition. It has been pointed out that Tunahan, completed the Arabic and Islamic education in a shorter time. Suleyman Efendi had the generally accepted books of each of the Islamic sciences included in madrasah curriculum for centuries and this method was continued by his students later on. Tunahan who is known for carrying out science and guidance activities without compromising the principles of the Ahl as-Sunnah scet. He emphasized the importance of his students' adherence to the practices of the Naqshibandi Sufi order, such as dhikr, rabita and Khatim Khawajagan Naqshi, in addition to their religious education. Tunahan, which started with the Qur'an Madrasahs' and expanded with student dormitories, and in

* Prof. Dr., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, hasgumus@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0836-4031>

the following period included various institutions such as nurseries, kindergartens, and private schools, continued without losing their dynamism despite the difficulties. Until the Imam-Hatip Schools had their first graduates, the only place where those who performed religious duties were systematically trained were the Qur'an Madrasahs. Due to the limited number of Imam-Hatip School graduates, it was observed that this situation continued without much change until 1965.

Keywords: Islamic sciences, Suleyman Hilmi Tunahan, Naqshibandi, Education, Guidance.

1. Giriş

Osmanlı'nın son dönem ulemâ ve meşâyihinden olan Silistrelî Ebü'l-Fâruk Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959), Medrestü'l-Mütehassisîn (Süleymaniye Medreseleri) ve Medrestü'l-Kuzâd'dan derece ile mezun olup dersiâm ve kadılık yapma ehliyetini kazanmıştır. İstanbul'da tahsiline devam ederken Nakşibendiyye/Müceddidiyye silsilesinden Şeyh Salâhüddin Sâkîb b. Mevlânâ Sirâcüddîn'e (1838-1910) intisap ederek seyr ü sülûkünü tamamlayan Süleyman Efendi, şeyhinin icazetiyle aynı silsilenin otuz üçüncü ve son halkasını teşkil ederek tedris ve irşad faaliyetini birlikte yürütmekle temayüz etmiştir (Akgündüz, 1997; Gümüšoğlu, 2024c; Öngören, 2012). Tunahan'ın talim usulü, Osmanlı medreselerinde verilen eğitim ve okutulan kitaplar temelinde olmakla birlikte o, tevarüs edilen ilim geleneği tecdit ederek eğitime aksiyon kazandırmakla dikkat çekmiştir. Ayrıca o, kendisinden sonra talebeleri tarafından devam ettirilen tedris ve talim usûlüyle İslâmî eğitimi medreseye nispetle daha kısa zamanda tamamlatıp kaliteyi yükseltmekle temayüz etmiştir (Çakmak, 2018; Emre, 2016; Gümüšoğlu, 2023a; Kirman, 2000). Din eğitiminin yasak olduğu dönemde zor şartlarda tedris faaliyetini sürdürmekle temayüz eden Süleyman Efendi, bir taraftan İslâmî ilimlere ait genel kabul gören eserleri okutarak tedris faaliyetini sürdürürken diğer taraftan Nakşibendiyye/Müceddidiyye usûl ve erkânına uygun olarak irşad vazifesini ifa etmek suretiyle tekke ile medresede verilen hizmetleri birleştirmiştir.

1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Tunahan'ın faaliyetlerine dair akademik düzeyde ve daha çok din sosyolojisi ve eğitimi alanında bazı çalışmalar (Afacan & Çağlar, 2015; Çağlar, 2016) ve tez (Çakmak, 2013; Kaçar, 1994) yapılmış olup konunun söz konusu bilim dalları açısından meselenin anlaşılmasına katkı sağladığı göz ardı edilemez. Ancak konunun temel İslâm bilimleri çerçevesinde ortaya konulması noktasında yeterli çalışmanın bulunmadığı söylemek gerekir. Ayrıca akademik nitelik taşımayan ve objektiflikten uzak bazı çalışmaların Tunahan ve talebeleri konusunda sağlıklı bir analiz yapmayı zorlaştırdığı ve bazı sorunlara yol açtığı dikkat çekmiştir (Afacan & Çağlar, 2015). Özellikle din eğitiminin yasak olduğu devirde her türlü baskı ve imkânsızlıklara rağmen talim ve irşad faaliyetini yerine getirmekle tanınan Süleyman Efendi'nin talebeleri sonraları "Süleymancılık" adı altında ayrı bir Müslüman toplum gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte bazı akademik çalışmalarda (Çağlar, 2016, Kirman, 2000; Turan, 1997) Süleyman Efendi ve talebelerinin genel manada yürürlükte olan kanunlarla çatışmaya girmeden din eğitimi ve irşad faaliyetinde bulunma çabası içinde oldukları belirtilmiştir.

Bu araştırmayla, çağdaş İslâmî akımlar, tasavvuf ve din eğitimi başta olmak üzere İslâmî bilimlerin pek çok dalıyla doğrudan alakalı olan Süleyman Efendi ve talebelerinin tedris faaliyeti esas alınarak konu hakkında sağlıklı değerlendirmelerin yapılmasına imkân sağlanması amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Bu araştırmada literatür taramasıyla birlikte doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi yöntemi, araştırma konusuyla ilgili bilgiler içeren yazılı metinlerin detaylı bir şekilde taranarak elde edilen verilerin incelenmesini, analizini ve değerlendirilmesini temel alır (Sak vd., 2021). Araştırmada öncelikle Tunahan'ın risale olarak ifade edilen bazı eserleri ve talebelerinin kendisinden dinleyip kaydettikleri bilgilerin incelenip değerlendirmesine dayalı doküman incelemesi yoluyla veriler

toplanmıştır. Aynı şekilde Tunahan, tedris esnasında Osmanlı medreselerinde asırlardır okunan dersleri ve kitapları okuttuğu için onlarla ilgili literatür taraması yapılarak Tunahan'ın tedris faaliyetlerinin esasları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Tunahan'ın bir Nakşibendiyye/Müceddidiyye şeyhi olarak irşat faaliyetinde de bulunmasından hareketle onun icra ettiği tarikat usûl ve erkânının tespiti için tasavvufun bazı temel kaynaklarına da müracaat edilmiştir. Bu sebeple araştırmamızda betimsel bazı bilgilere yer verilmekle birlikte genel manada çalışmamız, amacına uygun olarak doküman analiz yöntemiyle yürütülmüş, elde edilen bilgilerin analiz ve incelemesinin yanında karşılaştırmalı olarak değerlendirmesi yapılarak bir sonuca ulaşılmıştır.

2.1. Araştırma Etiği

“İslâmî İlimler Temelinde Süleyman Hilmi Tunahan'ın Tedris ve İrşad Hareketi” başlığını taşıyan makalemiz birinci el kaynakların yanı sıra bazı akademik çalışmalar esas alınarak etik kurallara uygun olarak hazırlanmış olup ayrıca bir etik kurul kararı gerektirmemektedir.

3. Bulgular

3.1. Süleyman Efendi'nin Din Eğitime Verdiği Önem

Süleyman Efendi, dinî ve manevî derslerin yanında talebelerinin her türlü ihtiyacıyla ilgilenerek onların hem beden hem de dinen sağlıklı olmaları için büyük çaba sarf etmiştir (Erol, 2015). Süleyman Efendi'nin cami odası, tren, kiralık taksi, ev, işyeri, çiftlik, göçebe çadırları, mandıra, dağ ve ormanlık alan gibi farklı mekânlarda ve imkânsızlıklar içinde ders okutmaya devam ettiği görülmüştür (Emre, 2006). Süleyman Efendi'nin 1939 yılından itibaren mükerreren “Tabutluk” denilen hücrelerde günlerce işkenceye tabi tutulması ve 1957 senesinde iki aya yakın Kütahya'da hapisanede kalmasına rağmen dinî tedrisatı devam ettirmesi, onun bu husustaki kararlılığını göstermektedir (Kısakürek, 1970). Aynı şekilde Süleyman Efendi'nin eğitim sisteminde talebelere nazari bilgiler vermenin yanında nefis terbiyesinin de yapılması, medrese ile tekkenin cemedildiği bir eğitim modeli olması açısından dikkat çekmektedir (Gümüsoğlu, 2023b). Ayrıca sağlıklı bir din eğitimi için öncelikle niyetin sahih olması gerektiğine işaret eden Süleyman Efendi'nin ilmin sadece Allah rızası için okunması ve okutulması gerektiğini belirten şu ifadeleri önemli görülmüştür:

“Evlatlarım! Bu ilimleri okumak isteyen bir kimsenin daima 'Ben Allah rızası için okuyacağım. Okuduklarımı da ümmet-i Muhammed'in evladına okutacağım. Bu suretle batağa düşmüş insanları kurtarmaya çalışacağım' diye düşünmeli ve gayesi hep böyle olmalıdır... Zira enbiya mirası olan bu ilim dünyevî gayeler için okunmaz.” (Sunguroğlu, 2011, s. 38).

İslâmî eğitimin sürekliliğini sağlama gayretinde olan Süleyman Efendi, talebelerine; *“Hiçbir zaman, his ve tecrübeden (deney ve gözlem) ibaret olan ulûm-i müsbeteyi (pozitif bilim), ulûm-i İlâhî üzerine tercih etmeyin.”* diyerek dinî ilimlerinin bütün ilimlere takdim edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. *“Vasiyetim olsun; Ehl-i Sünnet'in gayri olan yanlış yollara sapmayınız.”* (Erol, 2011, s. 28) diyen Süleyman Efendi, *“İlim amel için lazımdır, amelsiz ilim, ilm-i gayr-i nâfi (faydasız), musibetin en şiddetlisi ve en büyüğüdür.”* dedikten sonra ahirette böyle bir ilmin sahibinin aleyhine delil olacağını ifade etmiştir. O, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) faydasız yani kendisiyle amel edilmeyen ilim hakkında; *“Allah'ım! Fayda vermeyen ilimden sana sığınırım.”* (Müslim, “Zikr” 73, Tirmizî, “Daavât” 69) buyurduğunu hatırlatarak kendine ilim verilip de amele muvaffak olamayanların hem aldandıklarına hem de insanları aldattıklarına dikkat çekmiştir (Tunahan, ts.).

Tunahan, talebelerine sadece ders okutarak onlara belirli bilgiler vermekle iktifa etmeyip onların okudukları ilimlerin icaplarını yerine getirmeleri ve bunu da ihlasla yapmaları için talimle beraber terbiye esasını takip etmiştir. O, *“Evlatlarım! Öğrendikleriniz söylemekle kalmayıp kendiniz birer yeşil (meyve veren) ağaç olmaya çalışın. Sözlerinizi de vücudunuza tatbik ediniz.”* (Ödemişli, 2011, s. 9)

diyerek talebelerinin ve müntesiplerinin ilim ve amelin yanı sıra nefislerini tezkiye ederek ruhen ve manen terbiye edilmesine büyük önem vermiştir. Süleyman Efendi hakiki bir bağlılık ve seyr ü sülûk için evvela Ehl-i Sünnet ve Cemâat âlimlerinin tespit ettiği esaslara göre itikadın tashih edilmesini, ikinci olarak da Ehl-i Sünnet'in fıkıh âlimlerinin eserlerinde beyan edilen muamelât ve ibadetlere dair bilgileri öğrendikten sonra bunlarla amel edilmesini gerekli görmüştür. Amel olmadan imanın zayıf kalacağını, kemalât sahibi bir Müslüman olmanın sâlih amelleri ihlas ile yapmaya bağlı olduğunu ifade eden Süleyman Efendi, kâmil olmayan bir imanın son nefeste zeval bulabileceğine dikkat çekmiştir. O, bu iki esasın tam manasıyla tahakkuku için Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe başta olmak üzere sâlih (evliya) zatların ahlâk ve manevî evsafı öğrenilerek muktezalariyle güç yetirilebildiği kadar amel edilmesi gerektiğini açıklar (Tunahan, ts.).

Süleyman Efendi, ilim, amel ve ihlas merkezinde yaptığı ve bir insanın ebedî hayatı için gerekli gördüğü ifadelerinin delilinin “*Kitâbullâh, Sünnet-i Resûlullâh, akvâl-i ashâb-ı güzîn, selef-i sâlihîn, müctehid imamlar ve evliyâullâhın hepsinin fiil ve halleri*” (Tunahan, ts. s. 31) olduğunu belirtir. Bu açıklamalarıyla, sadece ilim ve imanın ebedî saadet için yeterli olmadığına işaret eden Süleyman Efendi, bu konuda şeriatın hem zahîrî hem de bâtinî ilimlerinin öğrenilip gerektiği şekilde ihlasla amel edilmesini önemli görmüştür (Gümüšoğlu, 2023a).

Süleyman Hilmi Tunahan'ın ilk zamanlarda zor şartlarda talebe yetiştirmek için yaptığı tedris ve irşad faaliyeti, 1950'den sonra Kur'an kursu adı altında resmîyet kazanmıştır. Süleyman Efendi, ilk başlarda çiftliklerde, ormanlarda, Toros yaylalarında ve mandıralarda yapmaya gayret ettiği dinî tedris faaliyetlerini, daha sonra İstanbul merkezli olarak devam ettirmiştir (Gümüšoğlu, 2023b). O, Anadolu'nun farklı şehirlerine hizmete gönderdiği talebeleri gelip yaptıkları dinî tedrisat ve irşad faaliyetlerini anlattıklarında “Elhamdülillah! İlim kendini yüz sene kurtardı.” bir başka zaman ise “İlim iki yüz sene kendisini kurtardı.” diyerek teşekkür namazı kılmıştır (Ufuk, 1976; 1977). Onun bu ifadeleri özellikle din eğitiminin çok kısıtlı olarak verilip manevî irşad faaliyetlerinin neredeyse hiç yapılamaz hale geldiği bir dönem başta olmak üzere dinî tedris ve irşadın önemini ortaya koymasından dolayı dikkat çekicidir.

3.2. Süleyman Efendi'nin Tedris Ettiği Eserler

Seleflerinin yazdığı eserleri okutma ağırlıklı bir tedris faaliyeti gerçekleştiren Süleyman Hilmi Tunahan'ın *Risâle-i Kibrî-i Ahmer ve Risâle-i İksîr-i Ulum ve Ma'rifet* isimli eserinin yanında *Mektuplar ve Bazı Mesâil-i Mühimme* isimli bazı risalelerinin bulunduğu bilinmektedir. Söz konusu risalelerin Süleyman Efendi'nin devrinde Arap harfleri yasak olması sebebiyle ilk dönemden itibaren talebeleri tarafından el yazısıyla teksir edilerek okunmuştur (Gümüšoğlu, 2023b; Dağılma, 2023). Süleyman Efendi'nin talim ve tedris usûlünün incelenmesi için okuttuğu ilimler, eserler ve müellifleri hakkında bilgi vereceğiz.

3.2.1. Sarf ve Nahivle (Arapça Dil Bilgisi) İlgili Eserler

Süleyman Efendi'nin tedris usûlünde sarf ilmine dair asırlardır medrese müfredatında yer alan *Emsile, Binâ ve Maksûd* kitapları okutulmaktadır. Talebeye Arapçaya ilk başladığında okutulan Emsile, Arapça kelimelerin misaller ile tasrifini yani kelimelerin bâb ve veznine göre çekimlerini ve Türkçe manalarını ihtiva etmekte olup belirtilen misalleri talebenin ezberlenmesi esastır. Binâ ve Maksûd da aynı şekilde Arapça kelimelerin çekimi, yapısı, bâb ve vezni hakkında ziyade bilgiler ihtiva eden temel eserlerdir. Nahiv ilmine dair okutulan ilk eser ise Arapça cümlelerin âmil, ma'mûl ve irab olmak üzere üç unsuru hakkında genel bilgileri ve taksimatı ihtiva eden Birgivî Mehmed Efendi'nin (981/1573) *Avâmil* isimli kitabıdır. Avâmil'den sonra ise aynı müellifin *İzhârü'l-esrâr* isimli eseri okunur. Birgivî, nahiv ilminin yanı sıra kelimelerin tasavvuf alanındaki dirayetiyle temayüz eden bir Osmanlı âlimidir. İlmî üstünlüğü sebebiyle “Muhyiddîn” (Zirikli, 2002) ve “İmâm” unvanıyla bilinen Birgivî Mehmed Efendi,

Osmanlı'da oldukça rağbet gören *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* isimli eserinde bidatlere karşı durmanın ve Ehl-i Sünnet ve Cemâat mezhebine tâbi olmanın gerekliliğine dair geniş açıklamalar yapar (Birgivi, 2011).

İzhâr'dan sonra nahiv ilmine dair okutulan kitap ise İbnü'l-Hâcib'in (öl. 646/1249) *el-Kâfiye* isimli eseridir. Osmanlı medreselerinden okutulan eserlerden birisi (Mecdi Efendi, 1269) olan Kâfiye'de kelime; isim, fiil ve harf olarak üç kısma ayrılmış ve her bir kısımda yer alan amil, mamul ve irabın taksim ve tariflerine yer verilerek bazı bilgiler verilmiştir. Kâfiye'den sonra Molla Abdurrahman el-Câmî'nin (öl. 898/1492), Kâfiye şerhi *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* isimli eseri okunmaktadır. Şeyhi Sa'deddin Kâşgarî'nin (öl. 860/1456) vefatından sonra Nakşibendiyye pirânından Ubeydullâh-ı Ahrâr'a (öl. 895/1490) intisap eden Abdurrahman Molla Câmî'nin (öl. 898/1492), Fatih Sultan Mehmed Han'a (öl. 886/1481) ithaf ettiği ve varlık felsefesi konusunda mutasavvıflar, kelimciler ve filozoflar arasındaki görüş ayrılıklarını ele aldığı *ed-Dürretü'l-fâhira* isimli bir eseri daha bulunmaktadır (Molla Câmî, 1368).

3.2.2. Akâid ve İlm-i Kelam

Süleyman Efendi'nin itikada dair okuttuğu eserlerden ilki Ehl-i Sünnet itikadının manzum (şiir) olarak ifade eden *Bedü'l-Emâlî*'dir. Osmanlı'da Ehl-i Sünnet itikadını öğrenilmesinde İmâm-ı Âzam'ın (öl. 150/767) *el-Fıkhu'l-ekber*'in yanı sıra Sirâcüddin Ali b. Osman el-Üşî'nin (öl.575/1179) *Bedü'l-Emâlî* isimli eseri ezberlenerek okunmuştur. 1332/1914 yılında hazırlanan Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nde yer aldığı şekilde Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi'nin Kısım-ı Tâlî'nin ikinci seviyesinde yedinci senede İbnü'l-Hümâm'ın *Müsâyere* isimli eseriyle beraber Emâlî okunmuştur. (Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi Nizamnâmesi, 1340).

Emâlî'den başka akâide dair okunan bir diğer eser Ebû Hafs Necmüddin Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) *Metnü'l-Akâid* veya *Akâid-i Neseî* olarak bilinen risalesidir. Sadece itikat alanında değil aynı zamanda fıkıh ve tasavvuf alanındaki ilmiyle de temayüz eden Ömer en-Neseî, ilmî birikimi ve dirayeti sebebiyle devrinde “Müftî's-sakaleyn (insanların ve cinlerin müftüsü) ve “Necmüddin (dinin yıldızı)” (Leknevî, 1324) gibi unvanlarla anılmıştır. İslâm itikadını kısa ve veciz bir şekilde ifade eden *Metnü'l-Akâid*'e pek çok âlim şerh yazmış olup bunlar arasında Sa'düddin Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid*'i asırlardan beri medreselerde temel akâid kitabı olarak okunmuştur Süleyman Efendi, talebelerine önce *Metnü'l-Akâid* daha ileri seviyede ise Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid*'ini okutmuştur.

3.2.3. Fıkıh ve Usûl-i fıkıh

Süleyman Efendi'nin fıkıhla alakalı ilk seviyede okuttuğu ders kitabı Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr eş-Şürünlâlî'nin (öl. 1069/1658) *Nûru'l-izâh ve necâtü'l-ervâh* isimli eseridir. Osmanlı'nın son döneminde Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi'nin Tâlî seviyesinin birinci kısmının birinci sınıfında *Nûru'l-izâh*, ikinci sınıfta ise onun şerhi *Merâku'l-felâh* yer almıştır. (Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi Nizamnâmesi, 1340).

Süleyman Efendi'nin fıkıhla alakalı ikinci merhalede okuttuğu ders kitabı Hanefî mezhebinin meşhur eserlerinden Ebu'l-Hasen el-Kudûrî'nin (öl. 428/1037) *el-Muhtasar*'ıdır. Kudûrî, Hanefî mezhebine göre; “Bu daha evlâ.”, “Bu daha sahîh.”, “Bu rivayet daha açık.”, “Bu kıyasa daha uygun.” gibi ifadelerle tercihte bulunma salahiyeti olan ve ashâb-ı tercih olarak bilinen bir âlimdir. Hanefiler arasında *el-Kitâb* diye anılan söz konusu esere, metni izah etmek ve delillerini zikretmek maksadıyla Alâeddin es-Semerkandî (öl. 539/1144) tarafından *Tuhfetü'l-fukahâ* isminde bir şerh yazılmıştır. Semerkandî'nin talebesi ve damadı Alâüddin Ebû Bekr el-Kâsânî (öl. 587/1191) ise bu şerhi esas alarak *Bedâiu's-sanâî* isimli eseri telif etmiştir. Hanefî mezhebine ait temel eserlerin başında gelen Muhtasaru'l-Kudûrî, kendinden sonra yazılan Hanefî fıkıh kitaplarının pek çoğuna kaynaklık etmiştir.

Muhtasaru'l-Kudûrî'den sonra okunan fıkıh kitabı ise Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) *Dürerü'l-hükkâm* adlı eseridir. Fatih Sultan Mehmed'in: “*Zamanın Ebû Hanîfe'si*” (Taşköprizâde, 1985) diye iftihar ettiği Molla Hüsrev'in bu eseri, temel hukuk kitabı olarak medreselerde okutulmuş, ulemâ ve halk tarafından bir kanun metni gibi muteber kabul edilip (Kâtib Çelebi, 1943) verilen fetvalara kaynak teşkil etmiştir. Mehmed Nûri Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*'ın mukaddimesinde öncelikle sahih itikad ve sâlih amelin ehemmiyetine dikkat çeken Molla Hüsrev, dünya ve ahirette yüksek derecelere nail olmanın ancak İslâmî sağlam akîdeye kalben (bâtinen) inandıktan sonra zâhiren sâlih ameller işlemekle olacağını açıklar. Molla Hüsrev, bunun akıl ve basiret sahipleri tarafından kabul edilen temel bir esas olduğuna atıfta bulunarak (Molla Hüsrev, 1321) fıkıhın sahih bir itikad ve sâlih ameller üzerine inşa edilmesini zorunlu görmüştür. Dürer, Osmanlı'da devletinin yıkılışına kadar Medresetü'l-Kuzât'ın müfredatında birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar her sene haftada beşer saat olmak üzere fıkıh dersinde okutulmuştur (İlmiyye Salnâmesi, 1334).

Usûl-i fıkıha dair ise Molla Hüsrev'in *Mirâtü'l-Usûl* isimli eseri okutulmuştur. İctihad özellikle de Hanefî fakihlerin icthad esas ve usûlleri hakkında sistemli açıklamalar yapan Molla Hüsrev, müctehidi, “her bir şer’î-fer’î hükmü delilden istinbat etme gücü veren melekeye sahip olan zât” şeklinde açıklamıştır (Molla Hüsrev, 1321). O, ayrıca diğer âlimler (Gazzâlî, 1993; Râzî, 1992) gibi belirli vasıfları hâiz ve bu hususta meleke kesbetmiş âlimlerin icthadının geçerli olduğunu söylemiştir. *Mirâtü'l-Usûl*, fıkıh usûlü alanında önceden yazılan eserlerdeki faydalı bilgileri toplamanın yanında Molla Hüsrev'in kendi üslubuyla ortaya koyduğu değerleri açıklamaları ihtiva ettiğinden (Kâtib Çelebi, 1943) telif edildiği zamandan günümüze kadar ilim çevrelerinde büyük itibar görmüş, gerek medreselerde gerekse hususi mahfillerde okunmaya devam etmiştir.

3.2.4. Mantık

Süleyman Efendi'yi babası tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a gönderirken; “*Oğlum! Usûl-i fıkıh ilmine iyi çalışırsan dininde kuvvetli olursun, mantık ilmine iyi çalışırsan ilminde kuvvetli olursun.*” (Ödemişli, 2011, s. 31) diyerek usûl-i fıkıh ilmin yanında mantık ilminin önemine dikkat çekmiştir. Medresede ilim tahsil ettiği yıllarda bu mevzuda çeşitli eserler okuyan Süleyman Efendi'nin mantık ilmine dair okuttuğu ilk eser Esîrüddîn el-Ebherî'nin (öl. 663/1265?) *Îsâgûcî* isimyle tanınan risalesidir. Grekçede Eisagoge kelimesinin Arapça olarak telaffuzu olan *Îsâgûcî*, giriş ve mukaddime manasına olup Aristo'dan (m.ö. 384-322) itibaren mantık ilmine giriş niteliğinde eserlerin ortak adıdır. (İbnü'n-Nedîm, ts.). Ebû Nasr el-Fârâbî (öl. 339/950) ve Ebû Alî İbn Sînâ (öl. 428/1037) başta olmak üzere İslâm dünyasında bu nevi pek çok eser yazılmakla birlikte bunlar arasında en meşhuru ve *Îsâgûcî* denilince ilk anlaşılan, Esîrüddîn el-Ebherî'nin *er-Risâletü'l-Esîriyye fi'l-mantık* isimli risalesidir. (Kâtib Çelebi, 1943) *Îsâgûcî*'den sonra mantık ilmine dair okunan diğer bir eser ise Ebherî'nin ve Nasîrüddîn et-Tûsî'nin talebesi Necmüddîn Ali b. Ömer el-Kazvinî el-Kâtibî'nin (öl. 675/1277) *er-Risâletü'l-Şemsîyye fi'l-kavâidi'l-mantikiyye* isimli kitaptır. Şemsîyye gerek Osmanlı'da gerekse İslâm dünyasının diğer beldelerinde oldukça meşhur olup üzere pek çok şerh ve haşiyeler yazılmıştır (Kâtib Çelebi, 1943).

3.2.5. Belâgat

Süleyman Efendi'nin eğitim müfredatında belâgat ilmine dair okunan ilk eser Mahmûd b. Abdullah el-Antâkî'nin (öl. 1161/1748) *Metnü'l-'Alâka* isimli risalesidir. Söz konusu eserin baş tarafında hakikat, mecaz ve kinayenin tarifleri yapıldıktan sonra mecâz-i mürsel alakaları ve istiare hakkında daha geniş bilgiler verilir. Nispetinden de anlaşılacağı üzere Antakya'da doğmakla birlikte Halep ve İstanbul gibi Osmanlı'nın farklı şehirlerinde bulunan müellifin tahsil hayatı, bazı maddi sıkıntılarla geçmiştir. Onun annesinin yün eğirmekle elde ettiği kazançtan gönderdiği altı kuruş ile tahsil hayatını sürdürmeye çalıştığı ve annesinin kirmeni her döndürdüğünde “Allah'ım Mahmûd'un ilmini

arttır.” diyerek dua etmeyi âdet haline getirdiği belirtilmiştir. Halep’te Osman Paşa’nın tesis ettiği medresede 1143/1730 senesinden itibaren ders veren Antâkî’nin *el-Hidâye* ve *Sahih-i Buhârî* gibi kitaplar okutmakla birlikte özellikle Arapça ve Türkçede belâgat sahibi olduğu ve derslerini hem Arapça hem de Türkçe anlattığı ifade edilmiştir (Halebî, 1988).

Belâgat ilmine dair okunan bir diğer eser ise uzun müddet müderrislik vazifesinin yanında Şam ve Mısırda kâdılık ve hatiplik yapan Celâlüddîn Hatîb el-Kazvîni’nin (öl. 739/1338) *Telhîsü’l-Miftâh* isimli kitabıdır (Sübkî, 1964). Arap edebiyatında önemli bir köşe taşı olan Ebû Ya’kûb Yûsuf es-Sekkâkî’nin (öl. 626/1229) *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı eserinin ihtisarı olan ve kısaca *Telhîs* diye tanınan bu kitap, bir mukaddime üç bölüm ve bir hâtimededen meydana gelir. Mukaddimede fesahat ve belâgat istılahları, birinci bölümde ilm-i meânî, ikinci bölümde, ilm-i beyân üçüncü bölümde, ilm-i bedî’ anlatıldıktan sonra hâtimede bazı temel bilgilere yer verilir.

3.2.6. Tasavvuf

Süleyman Efendi, Nakşibendiyye silsilesinin otuz üçüncü halkasını teşkil eden mürşid-i kâmil olmakla birlikte (Emre, 2016) talebe ve mensuplarını kendine izafe edilen bir isimle zikretmeyip onlardan “İmâm-ı Rabbânî evlatları” diye bahsetmiştir. O, şer’î ilimlere dair klasik eserlerin yanı sıra özellikle Ehl-i Sünnet mezhebi konusunda büyük hassasiyeti bulunan İmâm-ı Rabbânî’nin (öl. 1034/1624) *Mektûbât* isimli eserinin okunmasına büyük ehemmiyet vermiştir (Öngören, 2012). İmâm-Rabbânî ise Ehl-i-Sünnet ve Cemâat’ın görüşlerine uygun olarak akâid ilminin öğrenilmesi gerektiğini belirtir ve onların görüşlerine zerre miktarı muhalefetten kaçınılması gerektiğini ifade eder. O, akâid ve fıkha dair ilimler sahih bir şekilde tahsil edilmeden tasavvuf yolunda mesafe almanın mümkün olmadığını açıklar (İmâm-ı Rabbânî, ts.).

3.3. Süleyman Efendi’nin İrşad Faaliyetinin Temel Nitelikleri

3.3.3. Ehl-i Sünnet’e Tam İttiba

Süleyman Efendi, iman, ilim, amel ve tarikatın sahih ve makbul olması için Ehl-i Sünnet ve Cemâat’ın esaslarına uygun olmasını zorunlu görmüştür. Bu sebeple o, temessük-i hakikî ile seyr ü sülûkün tamamlanması için gerekli en önemli şartın Kur’ân-ı Kerîm ve sünnet ile sabit olan Ehl-i Sünnet ve Cemâat’ın itikad esaslarının noksansız ve muhalefetsiz kabulü olduğunu açık ve güçlü bir şekilde ifade etmiştir (Tunahan, ts). Süleyman Efendi’nin derslerine, vaaz ve sohbetlerine devam edenlere en büyük tavsiyesi; “Ehl-i Sünnet ve Cemâat” akidesine bağlı kalınması olmuştur (Heyet, 1992). O, icazet verdiği talebelerine; “*Evlatlarım! Kavmiyet gütmeyin, tefrikaya düşmeyin. Vahdet-i vücûdçuluk ve Melâmîlik gibi Ehl-i Sünnet’e mugayir (aykırı) olan bâtil yollara meyletmeyin. İmâm-ı Rabbânî Hazretlerine irtibatı olmayan bütün tariklerin kandilleri sönmüştür...*” (Erol, 2011, s. 162). Süleyman Efendi’nin bu ifadeleriyle İslâm’ın yasakladığı kavmiyetçilik ve tefrikanın tehlikesine vurgu yapmanın yanında Ehl-i Sünnet’in esaslarına uymayan tarikat ve tasavvuf anlayışının geçersiz olduğuna atıfta bulunup özellikle bu konudaki hassasiyetiyle temayüz eden İmâm-ı Rabbânî’nin yolunun (Müceddidiyye) manevî irşad konusundaki önemine dikkat çektiği söylenebilir.

Süleyman Efendi, *Sülûk için Meârif-i Âliye* isimli risalede “kerametın en şereflişinin Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet’in ahkâm ve esrârını hakkıyla bilmek, mucibiyle amel etmek ve başkalarını bu saadetle müşerref kılmak olduğunu” (Ufuk, 1978) açıklayarak Ehl-i Sünnet’e uygun hizmetin önemine dikkat çekmiştir. Süleyman Efendi, Ehl-i Sünnet ve Cemâat ile alakalı hassasiyetlerini “*Ey İslâm cemâati! Biz hayatta olduğumuz müddetçe Resûlüllâh’ın (s.a.v.) ashâbına iftira ve yalan isnat edilebileceğini mi zannediyorsunuz? (Böyle bir zanna kapılmayınız.) Çünkü biz hayattayız*” (Emre, 2016, s. 20) diyerek bu konudaki kararlılığını göstermiştir. Onun talebelerinin de Ehl-i Sünnet ve Cemâat üzerine olmaya ve

üstadlarından telakki ettikleri ölçüler çerçevesinde İslâm dinine ve insanlara hizmet etmeyi büyük bir vazife addedikleri ifade edilmiştir (Emre, 2016).

3.3.4. Dört Hak Mezhepten Birine Bağlılık

Ehl-i Sünnet ve Cemâat, şer'î delillerin; Allah'ın Kitabı, Resûlullah'ın (s.a.v.) sünneti, ümmetin icmâ ve kıyas olmak üzere dört olduğunu kabul eder. Ebû Muzaffer İsferyânî (öl. 471/1078), icmâ delil kabul etmeyen fırkaların *Fırka-i Nâciye*'den olamayacağını ifade eder (İsferyânî, 1983). Bu sebeple Ehl-i Sünnet, fıkhıta dört şer'î delili esas alarak teşekkül eden ve asırlardır taklit edilmesi konusunda icmâ oluşan dört mezhepten (Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî) birinin taklit edilmesini geçerli görmüş ve Müslümanların büyük çoğunluğu da tarih boyunca bu mezheplerden birini taklit etmişlerdir.

Osmanlı'nın din ve mezhep hassasiyetini devam ettiren Süleyman Efendi, amelde dört hak mezhebin rahmet, onlardan birine tabi olmanın zorunluluk olduğunu ifade etmiş ve bir gün Hanefî, diğer gün Şâfiî, sonraki gün başka bir mezhebe geçmenin caiz olmadığını açıklamıştır. (Sunguroğlu, 2011). Dört mezhepten birine tâbi olunması hususunda ümmet icmâ ettiğinden ve bu şekilde amel, Müslümanların maslahatına uygun olduğundan (Dihlevî, 1992), bunların dışındaki âlimlerin görüşlerini taklit, doğru bulunmamıştır (İbn Emîrî'l-Hâc, 1999; Münâvî, 1994).

3.3.3. Haram, Şüpheli ve Sağlıksız Gıdalardan Uzak Durma

İslâmî tedrisatın kendine has şartlarında ve ortamında yapılması ehemmiyet arz ettiğinden Süleyman Efendi, talebelerine yatılı olarak kalacakları binalar tahsis ederek ders okuttuğu gibi onların sünnete uygun bir şekilde ibadet etme noktasında da büyük hassasiyet sahibi olmuştur. Söz konusu binalarda talebeler, beş vakit namazı cemaat ile kılıp sohbet, zikir, rabita ve hatm-i haccân gibi Nakşibendiyye usûlüne göre tarikat erkânı icra etmişlerdir. Aynı şekilde dinen yasak olan söz ve fiillere imkân verilmeyerek dinî atmosferin muhafazası konusunda büyük gayret sarf edilmiştir. Bu gayretlerin arasında yeme içme konusundaki hassasiyet oldukça dikkat çekici olup Süleyman Efendi, haram gıda ile beslenen bir kimsenin ilminin ve ibadetinin makbul olmayacağı esastan hareketle talebelerinin kendi yaptıkları yemekleri yemeleri için gerekli imkânları sağlamış ve Kur'an kursu veya yurt gibi binalar buna göre tanzim edilmiştir.

Tasavvuf kaynaklarında haram ve şüpheli şeyleri yemenin kişinin ibadetine ve dualarının makbul olmasına mani olduğu ve bunlardan kaçınmanın özellikle geceleri uyanıp ibadet etmeyi kolaylaştırdığı ifade edilmiştir. Bu konuda kişinin yediği haram veya şüpheli bir gıdanın ya da işlediği bir günahın onu sünnet-i seniyyeye tabi olmaktan ve ibadet etmekten alıkoyacağına dikkat çekilmiştir (Geylânî, 1996).

Süleyman Efendi, haram ve şüpheli gıdalar almamak için rastgele, her yerde bilhassa et mamullerini yemekten kaçınmış, talebe ve müntesiplerini de bu hususta uyarmışlardır. O, müntesiplerinin gelişigüzel her önüne gelen lokantaya girip yemelerini doğru bulmamış, yeme ve içmelerinde helal haram ölçülerine azamî derecede dikkat göstermelerini istemiştir. Süleyman Efendi, et mamullerinin yanında diğer gıda maddelerinin İslâmî esaslara uygun hazırlanıp hazırlanmadığının araştırılması ve uygun olmayanlardan kaçınılması konusunda ısrarcı olmuştur (Ufuk, 1978).

Süleyman Efendi'nin bu konudaki hassasiyetinin kırmızı et ile sınırlı olmayıp aynı hassasiyetin beyaz et için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Bilindiği gibi İmâm-ı Âzam kaynar suyun içine düşen kuşun, pisliğinin etin içine nüfûz ederek temizlenmesini imkânsız kılması sebebiyle yenilmesine cevaz vermemiştir (Heytemî, 1324; İbn Abdi'l-Berr, 1350). Bu sebeple, kesildikten sonra tavuğun tüylerinin daha kolay yolunması için sıcak suya konulması caiz görülmemiş (İbnü'l-Hümâm, 2003) ve kuru yolunun gerekli olduğu ifade edilmiştir (Manastırlı İsmail Hakkı, 1301). Özellikle kesimden sonra

temizlik esnasında gerekli itina gösterilmediğinden dolayı Süleyman Efendi'nin tavuk eti konusunda hassas olduğu ifade edilmiştir (Ufuk, 1978). Tarikat ehlinin yeme-içme konusundaki hassasiyetini devam ettirdiği görülen Süleyman Efendi, haramlardan tam manasıyla kaçınmanın mubah olan şeylerden zaruret miktarıyla iktifa edip şüpheli şeylerden uzak durmakla olacağını ifade ederek şöyle demiştir:

“Mahârimden ber vech-i kemâl ictinab da fuzûl-i mübâhâttan ictinaba ve zarûret miktarıyla iktifaya vâbestedir (bağlıdır). Zira mübâhâttan irtikâbında vâki müsamaha umuru müştebiheye isal eder. Müştebihât (şüpheli şeyler) ise harama karîbtir (yakındır). Kemâl-i verâ' ve takvanın husulünde mübâhâttan zarûret miktarıyla iktifa mutlaka lazımdır. O dahi kulluk vazifelerini eda niyeti ile meşruttur. Fuzûl-i mübâhâttan bi'l-külliye ictinab her vakitte, ale'l-husus bu vakitte nâdiru'l-vuku' ve azîzü'l-vucûddur.” (Tunahan, ts. s. 180).

Yeme-içme konusundaki hassasiyet, şüpheli şeylerden uzak durarak takva ile amelin esas alındığı tasavvuf anlayışında özellikle de Nakşibendiyye tarikatında önemli olması sebebiyle Süleyman Efendi'nin bu konuda oldukça hassas hareket ettiği dikkat çekmektedir. Şâh-ı Nakşibend, şüpheli şeylerden kaçındığı gibi bilhassa yemek konusunda sadece helal olmasına değil, yemeğin gönül huzuru ile pişirilmesi gibi daha başka özelliklerine de dikkat etmiştir. Şâh-ı Nakşibend, abdestsiz, öfke ile ve isteksiz olarak pişirilen yemeğe el sürmemiş ve “Ondan yemek bize yakışmaz, bu gibi hâllerde yapılan yemekte hayır ve bereket yoktur” diyerek böyle bir yemeği yemenin kişinin manevi hayatına zarar vereceğine işaret etmiştir (Hânî, 1996; Sâfi, 1307). Aynı şekilde Nakşibendiyye şeyhlerinden Hâce Yâkûb-i Çarhî (öl. 851/1447); “Mürîd haram lokma yiyecek olursa nefis kötü tabiatına geri döner, doğru yoldan, Resûlullâh'ın (s.a.v.) ve ashâbının yolundan ayrılmış olur.” (Sâfi, 1307, s. 59) diyerek bir müridin helal yeme konusunda dikkatli olması gerektiğini açıklamıştır.

Bedeni korumanın ve onun sağlığını temin etmenin farzların başında geldiğine işaret eden Süleyman Efendi, bunu sağlamanın haram ve şüpheli olanların yanı sıra sağlığa zararlı gıdaların alınmamasıyla olacağını ifade etmiştir. Sıhhatin Allah Teâlâ'nın verdiği büyük bir nimet olduğunu ve bunun için Allah'a şükredilmesi gerektiğini açıklayan Süleyman Hilmi Tunahan, şükürün edası Allah'a ibadetle olacağından insanın sıhhatini korunmakla mükellef olduğunu belirttikten sonra şöyle der:

“Her zaman irademizi sıhhatimizin güzel bir şekilde muhafazasına sarf etmeliyiz. Bu mevzuda asla ihmal göstermemeliyiz. İrâde-i Hak (Allah'ın iradesi), beşerin iradesine tâbidir. Beşerin iradesi müessirdir, iradenin müteallıkâtını yaratmak Mevla'ya aittir. Bütün iradelerimizi, iyi ve kemal cihetine sarfa memuruz ve bununla mükellefiz.” (Tunahan, ts. s. 124).

3.3.4. Farzlara İlave Olarak Nafile İbadetlere Ehemmiyet Verme

Bilindiği gibi ibadetler, farzlar ve nafileler olmak üzere iki kısım olup farzları her Müslüman yapmakla mükellef olmakla birlikte özellikle tasavvuf ilminde Allah'a yaklaşım hususî bir takım makam ve nimetlere nail olmak için farzların yanında bazı nafilâ ibadetler de önemli görülmüştür. Hadis-i şeriflerde teheccüd, duha ve evvâbîn gibi nafilâ namazların kılınmasının büyük sevap olduğu beyan edilmiştir (Ebû Dâvûd, “Salat” 301, 303; Tirmizî, “Vitr” 15). Nafilâ ibadetleri teşvik eden Peygamber Efendimiz (s.a.v.) mübarek gün ve gecelerde ilave (nafilâ) namaz ve oruçlarla onlardan istifade edilmesini istediği gibi her zaman kılınabilecek bazı nafilâ namazları da tavsiye etmişlerdir. Söz gelimi Resûlullâh (s.a.v.) amcası Hz. Abbas'ın (r.a.) şahsında bütün Müslümanlara güçleri yettiği kadar tesbih namazı kılmalarını tavsiye etmiştir (Ebû Dâvûd, “Salat”303; Tirmizî, “Vitr” 19). Süleyman Efendi, bir talebenin farzlara ilave olarak Kur'ân-ı Kerim okumak, duha, evvâbîn, teheccüd ve tesbih namazı gibi nafilâ ibadetleri yerine getirdikten sonra Nakşibendiyye zikir ve erkânı kendisine tarif edilerek derse devam etmesini istemiştir (Sunguroğlu, 2011).

Tasavvufta nakle dayanan şer'î ilimlerin yanında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) başlayan silsile yoluyla bir şeyhin sonrakine şifahen öğrettiği bilgilere dayalı ibadetler ve zikirler de bulunur. Bazı bilgilere sadece ehil kimselerin sahip olduklarına dikkat çeken mutasavvıflar (Kuşeyrî, 1997; Serrâc, 1960) mübarek gün ve gecelerdeki nafilâ namazları kılmaya büyük ehemmiyet vermişlerdir. Aynı şekilde Süleyman Efendi de tasavvuf ehlinin mübarek gün ve gecelerde yapılmasına büyük ehemmiyet verdiği nafilâ namaz ve oruçların (Geylânî, 1996) yanı sıra hatm-i hâcegân gibi Nakşibendiyye tarikatında vuslat yollarından kabul edilen diğer esasların da söz konusu mübarek vakitlerde ifa edilmesinin önemli olduğunu ifade etmişlerdir (Erol, 2011).

3.3.5. Mukaddesata Hürmet

Allah Teâlâ; “*Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyin.*” (el-Mâide 5/1) mealindeki âyet-i kerîme ile Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyi yasaklamış ve mukaddesata hürmet gösterilmesini emretmiştir (Yazır, 1979). Bu emir ile insanlardan, Allah'ın yücelttiği mekânı tâzim, mükerrem kıldığı zamana hürmet ve şerefli kıldığı zatları şerefli kılmak istenmiştir (Kuşeyrî, 2000). Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (öl. 1176/1762), İslâm'ın şîârından olan sünnet olma, camilere hürmet, ezan ve cuma namazı gibi esaslara sahip çıkılması gerektiğini ifade ederek bunlara tâzim ve hürmet edilmemesi durumunda İslâm'ın tahrife uğrayacağını açıklamıştır. Allah'ın şîârının başında gelenlerinin Kur'ân-ı Kerîm, Kâbe-i Muazzama, Peygamber ve Namaz olmak üzere dört olduğunu söyleyen Dihlevî, İslâm'ın şîârına önem atfetmenin Müslümanların kâfirlerden farklı ve üstün olduğunun açıkça ilan edilmesi manasına geldiğine dikkat çekerek özellikle idarî makamlarda bulunanların bu konuda tedbir alması gerektiğini belirtmiştir (Dihlevî, 1992).

“*Din adamlarıyla dindarları tahrik ve tenkit etmek İttihatçılarla başlamıştır.*” (Erol, 2011, s. 35) diyen Süleyman Hilmi Tunahan, ders ve sohbetlerinde mukaddesata hürmetsizlik edenlerden misaller vererek onların manevî büyük cezalara çarptırıldığına dikkat çekmiştir. Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere mukaddesata hürmet ve tazimin zarurî olduğunu ifade eden Süleyman Efendi, İmâm-ı Âzam'ın ilim tahsilinde kitaplarına tazim etmesinin büyük payının olduğunu belirtmiştir. O, pek çok hoca ve talebenin kitaplarını alıp koyarken hürmete dikkat etmediklerini ve kitaplarının cildine dahi gereken ehemmiyeti vermediklerini ifade ederek bu hususta itina gösterilmesini istemiştir. Süleyman Efendi, Hz. Ali'nin (öl. 40/661) “*Kim bana bir harf öğretirse beni kendine köle eder.*” (Erol, 2011, s. 36) sözünü hatırlatarak hocaya lazım gelen hürmetin ehemmiyetine dikkat çekmiştir.

Süleyman Efendi, mukaddesata hürmet çerçevesinde önceki ulemayı rahmet ve minnetle anmış, özellikle derse başlarken talebeleriyle beraber bir Fatiha ve üç İhlâs-ı şerif okuyarak kitaplarını okuttuğu zâtların ruhlarına hediye etmek suretiyle onlara olan hürmeti göstermiştir. O ayrıca İmâm-ı Âzam'a hususiyetle her gün bir Fatiha ve üç İhlâs-ı şerif okuyup ruhuna göndermeyen ehl-i gaflet sayılacağını (Sunguroğlu, 2011) söyleyerek ilme ve âlime hürmet gösterilmesini istemiştir. Süleyman Efendi ayrıca, ifade ettiği görüş ve açıklamalarının kaynağının Kitâbullâh ve Sünnet-i Resûlullâh'ın (s.a.v.) yanında, “*ashâb-ı güzîn, selef-i sâlihîn, eimme-i dîn (müctehid imamlar), evliyâ-i vâsılîn, sulehâ-i mü'mininin efâli olduğunu*” (Tunahan, ts. s. 23, 31) söyleyerek önceki ulemâ ve evliyaya büyük değer vermiştir.

Osmanlı'nın mukaddes beldelere gösterdiği hürmet hassasiyetini devam ettiren Süleyman Efendi, mukaddesata hürmetin bir gereği olarak Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere ahâlisi hakkında kötü konuşmamak lazım geldiğini ifade etmiştir. O, özellikle hac veya umreye gidip gelenlerin Mekke-i Mükerrerme'yi kötülememeleri gerektiğine dikkat çekerek orada yaşayanların şeref ve faziletini şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“*Ekseri peygamberân-ı ızâm oradan geçmiş, bilhassa âhîrzaman peygamberi olan Resûlullâh Efendimiz dahi oradan çıkmıştır. O mekânlar Hz. Allah'ın indinde bile kıymetli yerlerdir. Onun için oraları her zaman methetmek bizim vazîfemizdir. 'Şerefü'l-mekân bi'l-mekân' derler, yani*

bir mekânın ve bir beldenin şerefi, içinde oturanlarıdır. Bu belde ise 'şerefün alâ şeref'dir. Çünkü kendisinde iki şeref vardır, şeref-i zâtîyye ki 'Haremullah'dır. Şeref-i izâfîyye ki Resûlullâh Efendimiz orada zuhur etmiştir.' (Sunguroğlu, 2011, s. 9).

Süleyman Efendi yukarıdaki ifadeleriyle kendisi İslâm'ın şîârı olan mukaddesâta gerekli hürmeti gösterdiği gibi sevenlerinden de aynı hassasiyeti göstermelerini istemiştir.

3.3.6. Nakşibendî/Müceddidî Usûl ve Erkânına Riayet

Süleyman Efendi'nin irşad ve tedris sisteminde Mâverâünnehir bölgesinde asırlardır hâkim olan Mâtürîdî-Hanefî-Nakşibendî din anlayışının esas olduğu söylenebilir. Kırgızistan başmüftüsü Çubak Hacı Calilov (1975-2020), Süleyman Efendi'nin talebelerinin asırlardır bölgede yaygın olan temel dinî eserleri okuttuklarına dikkat çeker ve onların bu anlayışın devamı olduğunu şöyle ifade eder:

"Son dönemde örneğin tasavvufu ve akideyi benimseyen yollar arasında bizde "Süleymanlılar" adında bir cemaat vardır. Bu cemaat Türkiye'den bize geldi denilse de, biz aslında onların bizden Türkiye'ye gittiğini anlıyoruz. Çünkü Süleyman Efendi'nin müşidi (Salâhüddîn İbn Mevlânâ), Oş'tadır. O, Kurmancan Datka'nın (Kırgızların millî kahramanı) müşidi ile birlikte olmuştur. Bu yüzden biz bunu kendi tarikatımız ve yolumuz olarak kabul ederiz."
<https://www.youtube.com/watch?v=28hYUQwXyps>.

Nakşibendiyye tarikatında sülûk ve vuslatın muhtelif yolları olmakla birlikte bunlar arasından; sohbet, rabîta, zikir-i kalbî ve hatm-i hâcegân, en mühim ve en kısa yollardan kabul edilmiştir (Minzelevî, 1307). Tarikatların seyr ü sülûkte takip ettiği yollar farklı olmakla birlikte bu dört esasın Nakşibendiyye tarikatında önemli bir yeri olup özellikle hatm-i hâcegân ve pirânın ervahından istifaza (feyz alma) yolu Müceddidiyye-i Nakşibendiyye tarikatına mahsustur (Murad Buhârî, 1274). Ayrıca bir müşid-i kâmilin müritlerinin durumuna göre vuslat yollarından birine daha fazla ehemmiyet vererek onun daha çok yapılmasını isteme salahiyeti olduğuna dikkat çekilerek bunun tarikatta esasa taalluk eden bir değişiklik olmadığı ifade edilmiştir (Minzelevî, 1307).

3.3.6.1. Sohbet

Sohbet, Nakşibendiyye tarikatında seyr ü sülûk için önemli bir esas olmakla birlikte kâmil ve mükemmil olmayan bir şeyhin sohbeti zararlı kabul edilmiştir. İmâm-ı Rabbânî, "*Bidat ehli kimsenin sohbetinin verdiği zarar, kâfirin sohbetinin verdiği zarardan daha çoktur. Bidat ehlinin en kötüsü ise Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabına buğz eden kişilerdir.*" (İmâm-ı Rabbânî, ts. 1/68) diyerek bu noktaya dikkat çekmiştir.

"Benim indimde akrab-i turuk-i vusûl (Allah'a ulaştırın yolların en kısası) sohbettir." diyen Süleyman Efendi, buna Şâh-ı Nakşibend'in "*Yolumuz, sohbet yoludur, hayır cemiyettedir.*" sözlerini, ashâb-ı kiramın ve Resûlü-i Zîşân'ın sünnet-i seniyelerini delil getirmiştir. O, "*Bu sohbetten murat, sâhib-i sohbet olan ehl-i davet ve irşadın, mürebbî ve müktedânın sohbetidir. Onun izni ile vâki hem tarîk olan ihvanın sohbeti de bu hususta eser-i tam ihtiva eder.*" (Tunahan, ts. s. 34) diyerek her sohbetin bu vasıfta olmadığına dikkat çekmiştir. Süleyman Efendi ayrıca, sohbet ve irşad ehliyet ve salahiyetine sahip olmayıp da şeyhlik ve müşitlik iddiasında bulunanların Müslümana zarar vereceklerine dikkat çekmiştir (Sunguroğlu, 2011).

3.3.6.2. Zikir

Tasavvuf ve tarikatlarda zikir, kalp ile zikir (zikr-i hafî) ve dil ile zikir (zikr-i cehrî) olmak üzere ikiye ayrılmış ve her iki zikrin esasları belirlenerek zikrin talim ve telkini hususunda belirli bir zikir ananesi oluşmuştur (Aynî, 1341; Kuşeyrî, 1997). Peygamber Efendimiz (s.a.v.) "*Allah'ı zikr-i hâmil (zikr-i hafî) ile zikredin*" (Abdullah İbnü'l-Mubârek, 2004) buyurarak hafî zikrin faziletine dikkat çekmiş

ve ona devam edilmesini istemişlerdir. Nakşibendiyye tarikatının önemli esaslarından bir olan zikir hakkında İmâm-ı Rabbânî; “*Ey mutmainne makamına ulaşan nefis! Sen O’ndan O da senden razı olduğu halde Rabbine dön.*” (Fecr, 89/27-30) âyetine atıfta bulunarak zikrin, nefsin kötülüğü emreden vasfının yok edilip itminan makamına ulaştırılmasındaki önemini açıklamıştır (İmâm-ı Rabbânî, ts.).

Süleyman Efendi, zikir-i hafinin fayda sağlaması için “*(Mâsivayı) Unuttuğun zaman Rabbini zikret.*” (Kehf, 18/24) mealindeki âyette beyan edilen esaslar dairesinde yapılması gerektiğine işaret etmiştir. Zikir esnasında mâsivanın kalbe gelmesi durumunda rabita ile istimdât ederek onun defedilmesi gerektiğini açıklayan Süleyman Efendi, usûlüne ve şartlarına uygun yapılan zikir-i hafinin fayda ve neticesinin çok büyük olduğunu belirtmiştir. O, zikir-i kalbînin meyve ve neticesinin “*O gün (Kıyamet gününde) kalb-i selîmden başka ne mal ve ne evlat fayda verir.*” (Şu’arâ, 26/88-89) mealindeki âyette işaret edilen kalp selâmeti olduğuna dikkat çekerek âhirette fayda verecek tek şeyin kalb-i selîm olduğunu ifade etmiştir (Tunahan, 1330).

İmâm-ı Rabbânî ile irtibatı olmayan tarikatların hâlen nispetlerinin kesildiğini ifade eden Süleyman Efendi, “*Nakşî yolunda zikir, hafîdir, cehrî değildir. Bu yolun büyüklerine diğer tariklerden, mürşid, olarak ziyarete gelenler, mürid olarak avdet ettiler.*” (Erol, 2011, s. 31) diyerek zikir-i hafinin önemini açıklamıştır. O ayrıca nefis ve şeytanın iğvasından (sapıtma ve kandırma) layıkıyla kurtulmanın tek yolunun rabita ve zikir-i kalbî olduğunu ifade etmiştir (Sunguroğlu, 2011). Salahiyeti olmadığı halde şeyhlik iddiasında bulunanların en büyük kutta-i tarik (yol kesici) olduklarını açıklayan Süleyman Efendi, bu konuda “*Allah’ın mescitlerinde O’nun isminin zikredilmesinden men eden ve onu tahrip etmek için çalışan kimseden daha zalim kim olabilir.*” (Bakara, 2/114) mealindeki âyet-i kerimeye atıfta bulunmuştur. Bu âyetin tasavvufî manasını; “*Zikrullah ile meşgul olan kalp evinin tahribine çalışan kimseden daha zâlim kimse olamaz.*” şeklinde açıklayan Süleyman Efendi, irşad salahiyeti ve tasarruf sahibi olmayan kimselerin zikir mahalli olan kalbe zarar vereceklerine dikkat çekmiştir (Sunguroğlu, 2011).

3.3.6.3. Rabita

Muhabbet yolu üzere istifade ve istifâza (feyz almak) mülâhazasıyla pîrin suretini kalben tasavvur etmek manasına gelen rabita, “*usûl ve erkânına riayet ederek bir müridin, kâmil bir şeyhin ruhâniyetinden istimdât edip ondan feyz alması*” şeklinde açıklanmıştır (Hâlid-i Bağdâdî, ts.; Tunahan, 1330). Rabitanın önemi ve faydası konusunda geniş açıklamada bulunan Nakşibendî âlim Molla Câmî, menzil-i maksuda vusûl için rabitadan daha yakın bir yol bulunmadığını ifade etmiştir. O, Nakşibendiyye tarikatında rabita, zikir ve murakabeden oluşan vukûf-ı kalbînin her zaman devam etmesinin zarûrî olduğunu söylemiştir (Molla Câmî, Atatürk Kitaplığı, Yz. 192).

Süleyman Efendi, “*Hayat-ı ebediyye çok mühimdir. Onu muhafaza ve müdafaa edebilmek için nefis-i emmârenin ve şeytan aleyhîllane’nin vesvesesinden kurtulmak lazımdır, o da ancak rabita ile olur.*” (Sunguroğlu, 2011, s. 78) diyerek rabitanın önemine dikkat çekmiştir. Bir Müslüman için nefisten daha zararlı ve ondan daha korkunç bir şeyin olmadığına dikkat çeken Süleyman Efendi, onun şerrinden kurtulmanın en kolay ve sağlam yolunun rabita olduğunu ifade etmiştir. Resûlullâh’ın (s.a.v.) “*Yâ Rab! Beni göz açıp yumuncaya kadar dahi nefsimin eline bırakma.*” (Ebu Dâvud, “Edeb”, 111) diye Cenâb-ı Hakk’a iltica ettiklerine dikkat çeken Süleyman Efendi, nefsin kötülüğünü ve bundan kurtulmanın yolunu şöyle açıklamıştır:

“*Bir yerde Kur’ân-ı Kerîm okunduğu veya zikir edildiği zaman şeytan oradan kaçır, sonra yine gelir. Lakin nefis öyle değildir. O böyle şeylerden hiç kaçmaz. Nefis yalnız rabita ile yok olur ve rabita karşısında ezile büzüle mağlubiyeti kabul eder. Bir kimse daha sonra rabita yapmayacak olursa tekrar meydana çıkar. O zaman vay o kimsenin hâline.*” (Sunguroğlu, 2011, s. 145).

Süleyman Efendi, “*İnsanın etrafı kebâir, nefis, şeytan, hırs tamah vb. şeylerle çevrilmiş olup Cemâl-i İlâhiye giden yolu kesmek isterler.*” (Erol, 2011, s. 37) diyerek insanın hayra ulaşmasına mani olan manevi setlerle çevrildiğine dikkat çekmiştir. Bu setlerin, silah ve sair yollarla aşılamayacağına işaret eden Süleyman Efendi, bir insanın rabita olmadan sabaha kadar ibadet ile meşgul olsa kapıların açılıp letâife nur girmeyeceğini belirtmiştir. O, ancak rabita ile setlerin yıkılıp kapıların açılacağını, kalbe nur gireceğini ve büyük cereyanın demiri erittiği gibi rabitanın da bu setleri yok edeceğini ifade etmiştir (Erol, 2011). Tahsil edilen ilmin rabita ile yapılması durumunda tam mana temin edeceğini ifade eden Süleyman Efendi bu konuda şöyle demiştir:

“*Dikkat edin! Enbiya mirası olan bu ilmin feyzi rabita iledir. Rabitasız okunan ilimler manevî marazları(hastalıkları) tedavi edemez. Çünkü zahirî ilimle iktifa edenler, menfaate alet olurlar. Onun için bu yolda zayiât hesap edilenden hep fazladır.*” (Sunguroğlu, 2011, s. 8).

3.3.6.4.Hatm-i hâcegân

Nakşibendiyye tarikatının usûlüne göre haftanın belirli gün ve gecelerinde hatm-i hâcegân yapılmasını ve sonunda Nakşibendiyye tarikatı pirânî/şeyhlerinin ruhlarına hediye edilmesi eskiden beri önemli bir esastır. Hatm-i hâcegân, Allah Teâlâ’ya hamd, istiğfar ve niyaz, Resûlullâh’a (s.a.v.) salât u selâm ve Kur’ân-ı Kerim’den bazı sûre ve âyetleri okumayı ihtiva ettiği için asıl ve fer’ itibariyle kaynağı Kur’ân ve sünnet olup bidat değildir (Tunahan, ts.).

Süleyman Efendi, sohbet, zikir ve rabitanın yanında müntesiplerinden hatm-i hâcegâna devam etmelerini istemiş, kendisi de devamlı surette ve bazen dersin ve namazın akabinde bu hatmi yaptırmıştır (Ufuk, 1977). Hızır Aleyhisselam tarafından Nakşibendiyye pirânının büyüklerinden Abdülhâlîk-ı Gücdüvânî’ye hatm-i hâcegânın talim edildiğini ve ondan itibaren tarikatın bir rûknü olarak yapıldığına dikkat çeken Süleyman Efendi, hatm-i hâcegân ile tevessül ve temessükün vusul sebeplerinin en mühimi sayıldığını ifade etmiştir (Erol, 2011; Tunahan, ts.).

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Çalışmamızda birinci olarak Süleyman Hilmi Tunahan’ın Osmanlı’nın son döneminde Fatih ve Süleymaniye medreselerinden üstün derece ile mezun olmakla ve özellikle medreselerin kapatılmasından sonra vaaz ve irşat faaliyetlerinin yanında zor şartlarda tedrise devam etmekle temayüz ettiği tespit edilmiştir. Bu sebeple onun talim ve tedris faaliyetinin merkezinde asırlardır medrese müfredatında yer alan dersler ve kitaplar yer almakla birlikte onun, talim ve terbiye usûlünde yaptığı tecdit ile din eğitimine dinamizm kazandırması önemli bir noktadır.

Çalışmamızda ikinci olarak Süleyman Efendi’nin Nakşibendiyye/Müceddidiyye silsilesinin otuz üçüncü halkasını teşkil eden müşid-i kâmil olduğu hâlde talebe ve mensuplarını kendine izafe edilen bir isimle zikretmeyip onları “İmâm-ı Rabbânî evlatları” diye niteleyerek “İmâm-ı Rabbânî’ye büyük değer vermesi önemli bir nokta olarak görülmüştür. Süleyman Efendi’nin hacimli bir kitap yazmak yerine Ehl-i Sünnet mezhebinin esaslarına büyük önem atfeden İmâm-ı Rabbânî’nin *Mektûbât* isimli eserinin okunmasına büyük ehemmiyet vermesi onun hareketinin hangi esaslar üzerine bina ettiğini bize açıklamaktadır. Bununla birlikte Süleyman Efendi’nin medrese ve tarikatlarda gerçekleştirilen faaliyetler noktasında mazruf aynı olmakla birlikte zarfta bazı yenilikler/tecdit yaparak din eğitimine ve hizmetlerine sürat ve süreklilik kazandırdığı söylenebilir (Erol, 2011; Ödemişli, 2011). Ayrıca onun, ders ve sohbetlerinde mukaddesata hürmet konusuna vurgu yapması talebelik yıllarından itibaren başlayıp irşad faaliyetlerini sürdürdüğü dönemde oldukça yaygın hale gelen modernist ve pozitivist anlayışın etkisini azaltmaya yönelik olması mümkündür.

Tunahan’ın medreselerin müfredatında yer alan kitapları okutmakla birlikte, tecdit ettiği usûl ile İslâmî eğitime aksiyon kazandırdığı görülmüştür (Çakmak, 2018; Emre, 2016; Kirman, 2000). Bunda

Süleyman Efendi'nin müesseselerinin nazari bilgilerin yanında nefis terbiyesinin ve manevi eğitimin yapıldığı yani bir nevi medrese ile tekkenin cem edildiği modern kurumlar olmasının etkili olduğu söylenebilir. Aynı şekilde gerek Süleyman Efendi'nin gerekse daha sonra talebelerinin, dinî ve manevî derslerinin dışında talebenin her türlü ihtiyacıyla bizzat ilgilenmelerinin ilme ve talebeye verilen değerlerin yükselmesine katkı sağladığını belirtmek gerekir. Talim ve terbiyeyi beraber yapma usûlünü takip eden Süleyman Efendi, talebelerinden haram ve şüpheli gıdalar almamak için her yerde yemekten kaçınmalarını ve okudukları ilimlerin icaplarını yerine getirmelerini istemesi nefis terbiyesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmamızın sınırlarına ve sonuçlarına bağlı olarak şu önerilerde bulunulabilir:

*Süleyman Efendi'nin her türlü sıkıntı ve zorluğa rağmen tedris ve irşat faaliyetlerini yerine getirme gayreti sonradan gelenleri bu konuda motive etmek için kullanılabilir.

*Süleyman Efendi'nin eğitim ve irşat metodu günümüzde din eğitiminin kalitesini yükseltme noktasında esin kaynağı olabilir.

*Süleyman Efendi'nin dinî tedrisat ve irşad usûlü, tasavvufî hayat ve klasik medrese esaslı dinî eğitim konusunda sağlıklı bir sonuca ulaşmak için önemli bir örnek olabilir.

5. Kaynakça

Afacan, S., & Çağlar, İ. (2015). Sosyolojik bir mesele olarak süleymancılık. Hayati Hökelekli-Vejdi Bilgin (Eds.), *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyum Bildirileri* (ss. 609-620). Bursa Büyükşehir Belediyesi.

Akgündüz, A. (1997). *Arşiv Belgeleri Işığında Silistreli Süleyman Hilmi Tunahan*. Osav.

Ayni, M. A. (1341). *Tasavvuf Tarihi*. Vatan Matbaası.

Birgivi Mehmed Efendi. (1218). *Risâle-i Birgivi*. Dâru't-Tıbbâ'a.

Birgivi Mehmed Efendi. (2011). *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-siretü'l-Ahmediyye*. Dâru'l-Kalem.

Çağlar, İ. (2016). Tevarüs edilmemiş gelenek: Süleymancılık. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 1-9.

Çakmak, E. S. (2018). *Süleyman Hilmi Tunahan'ın Talim ve Terbiye Usulü*. Akademisyen.

Çubak, H. <https://www.youtube.com/watch?v=28hYUQwXyps>.

Dağılma, İ. (2023). *Nebevî Vârisler: Süleyman Hilmi Tunahan*. Siyer.

Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Nizamnâmesi. (1340). Matbaa-ı Ahmed Kâmil.

Dihlevî, Ş. (1992). *Huccetullâhi'l-bâliğa*. (2. baskı, C.2) Dâru ihyâi'l-ulûm.

Emre, M. (2016). *Üstazım Süleyman Hilmi Tunahan (k.s.) ve Hatıralarım*. Sağlam.

Erol, A. (2011). *Hatratım*. Fazilet.

Erzurûmî, İ. H. *Tertîbü'l-ulûm*. İBB. AK. YZ. No: 420.

Gazzâlî, M. (1993). *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl* (C.4). el-Mektebetü'l-Asriyye.

Geylânî, A. (1996). *el-Gunye li tâlibî tarîki'l-Hak azze ve celle*. thk. Muhammed Hâlid Ömer. Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye.

Gümüšoğlu, H. (2023a). *Osmanlı'dan Günümüze Mezhep ve Tarikatlar*. Kayihan.

- Gümüşoğlu, H. (2023b). Mâverâünnehir'den Anadolu'ya Akan Nehir: Nakşibendilik ve Nakşibendî-Müceddidî Şeyhi Süleyman Hilmi Tunahan. *International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends XII*. (ss. 1029-1055). Baku.
- Gümüşoğlu, H. (2024c). Yeni Bir Asra Girerken Türkistan'dan Anadolu'ya Nakşibendî Teveccühü, Süleyman Hilmi Tunahan Örneđi". *Tasavvuf Adabiyotu va Falsafası XXI Asr Ko'zğusıda, 2023 yıl 23 Noyabr* (ss. 241-251). Toshkent Davlat Sharqshunoslık Universiteti.
- Halebî, M. (1988). *İ'lâmü'n-Nübelâ bi Târihi Halebi'ş-Şehbâ*. thk. Muhammed Kemâl (2. baskı, C.7). Dâru'l-Kalem.
- Hâlid-i Bağdâdî. (ts.). *Risâle fî hakkı'r-rabîta*. İBB. AK. No: Yz. K0547.
- Hânî, A. (1996). *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*. Dâru'l-Beyrûtî.
- Heyet. (1992). Süleyman Hilmi Tunahan. *Evlilyalar Ansiklopedisi* (ss. 91-94). İhlas.
- Heytemî, İ. (1324). *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*. Matbatu's-Saâde.
- İbn Abdi'l-Berr. (1350). *el-İntikâ fî fezâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ Mâlik, ve'ş-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe*. Mektebetü'l-Kudsî.
- İbn Emîru'l-Hâc. (1999). *et-Takrîr ve't-tahbîr* (C. 3). Dâru'l-Kütübi'l-ilmîye.
- İbnü'l-Hümmam, K. (2003). *Fethu'l-kadr*. nşr. Abdurrâzâk Ğâlib el-Mehdî (C. 10). Dâru'l-Kütübi'l-ilmîye.
- İbnü'l-Mubârek, A. (2004). *Kitâbü'z-zühd*. Dâru'l-Kütübi'l-ilmîye.
- İbnü'n-Nedîm. (ts.). *el-Fihrist*. Dâru Marife.
- İlmîyye Salnâmesi*. (1334). Matbaa-i Âmire.
- İmâm-ı Rabbânî. (ts.). *Mektûbât*. (C.2). Fazilet.
- Kaçar, İ. (1994). *Türkiye'deki Dini Akımların Din Eğitimi Açısından Deđerlendirilmesi* [Doktora Tezi] Selçuk Üniversitesi.
- Kâtib Çelebi. (1943). *Keşfü'z-zünûn an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn* (C.2). Milli Eğitim.
- Kısakürek, N. F. (1970). *Son Devrin Din Mazhurları*. Toker.
- Kirman, M. A. (2000). *Türkiye'de Yeni Dinî Bir Cemaat Olarak "Süleymancılık"*, [Doktora Tezi] Ankara Üniversitesi.
- Kuşeyrî, A. (1997). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Dâru'ş-Şu'be.
- Kuşeyrî, A. (2000). *Letâifü'l-işârât* (3. baskı, C. 3). el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme.
- Leknevî, A. (1324). *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Matbaatu's-saâde.
- Mecdî Efendi. (1269). *Tercüme-i Şakâik*. Dâru't-Tıbbâtü'l-Âmire.
- Mehmed Nûri Efendi. (1299). *Mecmua-ı Cedîde*. Esad Efendi Matbaası.
- Molla Câmî, A. (1358). *ed-Dürretü'l-fâhira fî tahkiki mezhebi's-sûfiyye ve'l-mütekellimîn ve'l-hükemâi'l-mütekaddimîn*. nşr. Nicolas Heer-A. Musevî Behbehânî.
- Molla Câmî, A. *Serrişte-i Tarik-ı Hâcegân (Tercüme-i Serrişte-i Hazret-i Molla Câmî)*. İBB AK: Osman Ergin Koleksiyonu No: Yz-192.

- Molla Hüsrev. (1321). *Mirâtü'l-usûl*. Dâru't-Tıbbâtü'l-Âmire.
- Murad Buharî. (1274). *Dürrü'l-müntehâb min bahri'l-edeb fî tercemeti Sisileti'z-zeheb (Zeylû Mütercim)*. trc. Mehmed Rüstem Râşid.
- Murad Kazanî, M. (1307). *Zeylû Reşahât*, (*Reşahât*'in kenarında). Dâru Sâdır.
- Münâvî, M. (1994). *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmiu's-sağîr* (c.10). Dâru'l-Ma'rife.
- Öngören, R. (2012). Tunahan, Süleyman Hilmi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (ss. 375-7). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Râzî, F. (1992). *el-Mahsûl fî ilmi usûlü'l-fikh* (C.6). Dâru'l-Kütübi'l-ilmiye.
- Safi, F. (1307). *Reşahât-ı Aynü'l-hayât*. trc. Muhammed Murad el-Kazânî. Dâru Sadr.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç. ve Nas, E. (2021). “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250. <http://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Serrâc, E. (1960). *el-Lüma'*. Dâru'l-Kütübi'l-hadîse.
- Sunguroğlu, Z. (2011). *Ödemişli Ziya Sunguroğlu'nun Notları*.
- Sübkî, T. (1964). *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. thk. M. Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed. Îsâ Babi el-Halebî (c. 10).
- Taşköprüzâde, İ. A. (1985). *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. nşr. A. Suphi Furat. İÜEFY.
- Tunahan, S. H. (1330). *Risâle-i Kibrît-i Ahmer*. Şirket-i Mürettebiye.
- Tunahan, S. H. (ts.). *Mektuplar Risalesi ve Bazı Mesâil-i Mühimme*.
- Turan, A. (1997). “Süleymancılık”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1997). 35-39.
- Yazır, H. (1979). *Hak Dini Kur'ân Dili* (c.10). Eser.
- Zirikli, H. (2002). *el-A'lâm* (15. Baskı, C.8). Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.